

Létezik-e illiberális demokrácia?

PROBLÉMA, AMINEK NINCS SZEMANTIKAI MEGOLDÁSA

Kísértet járja be Európát és az Egyesült Államokat, az illiberális demokrácia kísértete.

Azt a programot, hogy a mostanra meghaladott liberális demokráciát „illiberális demokráciával” kell felváltani, elsősorban Orbán Viktor neve fémjelzi, aki maga többször is hangoztatta ilyen irányú szándékát. Az elképzelés persze – a lengyel Jarosław Kaczyńskitól az orosz Vlagyimir Putyinon keresztül a török Recep Tayyip Erdoğanig – politikusok szélesebb körével is összefüggésbe hozható, akik mind illiberális intézkedések bevezetésére törekednek, és ezt legalábbis részben a „demokrácia” egy autentikusabb formájára való hivatkozással támasztják alá. Mint David Ost a magyar és a len-

gyel eset kapcsán nemrégiben megjegyezte:

Az alkotmánybíróság kiüresítése, a bírói testületben végzett tisztogatás, a közigazgatás teljes átpolitizálása, a közszolgálati média kormányzócsővé alakítása, a parlamenti ellenzék jogainak megnyirbálása, az alkotmány önkényes és teljeskörű átalakítása vagy épp semmibevétele, a rasszizmus és a bigott nézetek eltűrése, sőt alkalmasint támogatása, a hagyományos nemi szerepek adminisztratív úton történő megerősítése, a tekintélyelvű hagyományok kulturális újjáélesztése, az állami tisztességek nem szakértelmen, hanem lojalitáson alapuló osztogatása, kontroll nélküli ellenőrzése: a Magyarországon és Lengyelországban hatalmon lévő jobboldali kormányok ilyen és ezekhez hasonló eszközök révén közvetlen támadást intéztek a demokratikus intézmények ellen. A kormányzó pártok – a Fidesz, illetve a Jog és Igazságosság (PiS) – immár nem is állítják, hogy „li-

Jeffrey C. Isaac: Is there illiberal democracy? A problem with no semantic solution. A cikk eredeti megjelenése: *Public Seminar*, 2017. július 12., a fordítás a *Eurozine* támogatásával készült. © Jeffrey C. Isaac / Public Seminar / Eurozine

berális” demokráciára törekednek. De vajon a demokrácia elkötelezettjei még egyáltalán? Mindkét párt elfogadja, hogy a választások révén kontroll nélküli egypárti uralom alakult ki, ahol az uralmon lévő párt „a nemzetet” képviseli. Máskülönb a „demokrácia” csupán gesztus a politikai korrektség felé, amitől amúgy irtóznak.¹

Donald Trump 2016-os elnökké választása e tendencia talán legbeszédesebb példája. Ezek a programok indítottak számos politikai elemzést, így Dani Rodrickot arra, hogy föltegyék a kérdést, „miért vannak fejlődőben az illiberális demokráciák?”² A problémának politológusok sora szentel egyre több figyelmet a „demokratizálódás” hullámhegyei és hullámvölgyei közepette, és nem csupán az vált ki belőlük aggodalmat, hogy a korábban „demokratizálódónak” tekintett országokban nyer mind nagyobb teret az „illiberalizmus”, hanem az is, hogy a jelenség a „fejlettebb” és „konszolidáltabb” országokban is felbukkant. Mint Yascha Mounk megjegyezte:

Az észak-amerikai és a nyugat-európai, tehetős és nagy múltú demokráciákban az utóbbi években üstökös-ként tűntek fel olyan figurák, akik talán nem olyan harsányak és irritálóak, mint Trump, de riasztóan hasonlóak hozzá: ilyen Marine Le Pen Franciaországban, Frauke Petry Né-

metországban, Geert Wilders Hollandiában, és sokan vannak ilyenek a Brexit támogatói között az Egyesült Királyságban. Ráadásul a kezükre játszik egy olyan mértékű általános düh is, amelyet a liberális demokráciák vagy fél évszázadon át nem tapasztalnak. Azzal az ígérettel kecsegtetnek, hogy kiállnak az egyszerű emberekért, leszámolnak a korrupt politikai elittel, és a most (állításuk szerint) kiváltságos helyzetű etnikai és a vallási kisebbségeket a nekik járó (alárendelt) státusba helyezik. Arra is hajlandóak, hogy megszüntessék a liberális politikai intézményeket, így a független igazságszolgáltatást és a szabad, erős sajtót, amennyiben azok a nép akaratának útjában állnak. Együtt egy lassan burjánzásnak induló, új típusú politikai berendezkedést alakítanak ki – és ez az illiberális demokrácia.

Trumpot, Le Pent és a hozzájuk hasonló politikusokat sokan bírálják azért, mert nem demokratikus felfogásúak. Ez azonban teljes félreértése annak, hogy számukra mi a fontos, és miben áll a vonzerejük. Többnyire valóban hisznek a népakaratban. A fennálló helyzet ellen az a legfőbb kifogásuk, hogy az intézményes fékek, mint a független bíróságok, vagy az olyan normák, mint a kisebbségek jogainak „politikailag korrekt” figyelembe vétele, meggátolják, hogy a rendszer becsatornázza a közpolitikába az emberek jogos haragját. Vagyis nem arra tesznek ígéretet, hogy elfordulnak a

népuralomtól, hanem arra, hogy megszabadítják azt mesterséges, liberális maszkijától – mindvégig a népakarat egyetlen igaz megtestesítőiként.³

Mit kezdünk ezzel a jelenséggel, és hogyan válaszoljunk rá?

Egyáltalán használható-e valamire az „illiberális demokráciaként” való azonosítása, vagy ez is része a problémának, amit annyi bírálója szeretne megérteni és harcba szállni vele?

Jan-Werner Müller nemrégiben megjelent, *The Problem with „Illiberal Democracy”* című írásában azt állítja, hogy „súlyosan félrevezető »illiberális demokráciának« nevezni mindazt, ami Lengyelországban épül – és bizonyos tekintetben gátolja azokat az erőfeszítéseket, melyek az az olyan autokrata hajlamú vezetők megfékezését célozzák, mint Kaczynski vagy Orbán. Ugyanis nem egyszerűen a liberalizmus, hanem maga a demokrácia forog veszélyben.”⁴ Müller határozottan arra az álláspontra helyezkedik, hogy a „liberális demokrácia” és „illiberális demokrácia” szembeállításával botor módon elismerjük Kaczynski és Orbán igényét, miszerint ők hiteles demokraták, akiknek a túlzott személyes szabadság okoz gondot, és a demokrácia kevésbé libertárius, inkább komunitárius formáját kívánják megvalósítani. „Lengyelország, Magyarország és

Törökország kormányai azonban egészen mást ajánlanak. Egy dolog a materializmus, ateizmus vagy az individualizmus bírálata. Egészen más azonban a szólás- és gyülekezés-szabadság, a plurális média vagy a kisebbségek védelmének korlátozása. Az előbbi csupán egyet nem értés különböző, a demokráciát igazoló politikai filozófiákkal. Az utóbbi azonban a demokrácia alapjai ellen intézett támadás.” Müller ezért határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy amit sokan „illiberális demokráciának” neveznek, az valójában jobban leírható a populista *autoritarizmus* egy formájaként, az „illiberális demokrácia” kifejezést pedig inkább kukába kellene hajítani. Számára a „liberális demokrácia” alapvető struktúrája maga a demokrácia, vagyis aki ez ellen a struktúra ellen van, az valójában a demokrácia ellen van. Kornai János is hasonló felfogásban nyilatkozott nemrégiben: „A magam részéről zsákutcának tartom ezt a fogalmat: a jelzős szerkezet önmagában ellentmondásos. Az én felfogásomban minden demokrácia liberális. Azóta nincs gusztusom a jelzős demokráciákhoz, hogy a kommunista diktatúra »népi demokráciának« nevezte magát, világosan elhatárolódva ezáltal a »burzsoá« demokráciáktól.”⁵ Egy barátomat, a demokratizálódás elismert szakértőjét parafrázálva, aki egy személyes levelezésben ennél erőteljesebben

fogalmazott: Ha nem tudjuk meghatározni a demokrácia intézményes gyakorlatának egyfajta minimumát – azt, hogy biztosítania kell az emberek számára vezetőik szabad és igazságos választások útján történő leváltásának valódi lehetőségét –, akkor semmi nem ment meg minket attól, hogy a relativisztikus szemantika posványába süllyedjünk, ahol a »demokrácia« szó bármit jelenthet, és szinte bármilyen követelést meg kell vitatni, és komolyan kell venni; márpedig innen nincs visszaút... Vajon kénytelenek leszünk elővenni a 40-50 évvel ezelőtti, végletesen megfáradt érveket, hogy ugyanis a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság a totalitárius *dzsucse* ideológiájával csupán a »népi szuverenitás« egy formája?»

Mindezek súlyos ellenvetések az »illiberális demokrácia« fogalmával szemben. Én magam is elutasítom a Lengyelországban, Magyarországon, Törökországban és másutt kialakulóban lévő autoritarizmus gyakorlatát, és a liberális értékek és gyakorlatok iránt is elkötelezett vagyok. A szavak igenis számítanak. És valóban problematikus hagyni, hogy Orbán, Kaczynski, Erdogan vagy Putyin magára öltse a »demokrácia« köpenyét. Amennyiben ez bármiféle rokonszenvező megértést, netán elfogadást jelent, helyesebbnek tűnik egyszerűen megtagadni az ilyen vezetőktől a »demokrácia« bizonyít-

ványát, és autoriter jellegüket kell hangsúlyozni és előtérbe helyezni.

Ugyanakkor azt is gondolom, hogy hiba szimplán elvetni az »illiberális demokrácia« gondolatát csak azért, mert kifogásolható politikai célok érdekében állították csatasorba. Lehet, hogy undorító. Meglehet, hogy azokra a korábbi törekvésekre hajaz, amikor a »jelzős demokráciát« elnyomó és olykor gyilkos politika érdekében vetették be. De éppen emiatt kell komolyan vennünk, mint retorikát és politikai programot, amelynek tényleges hatása van a világban. 1989 után valóban ki lehetett jelteni – miként Philippe Schmitter és Terry Karl meg is tette a *Journal of Democracy* hasábjain –, hogy »az autoriter uralomtól távolodó rendszerváltás... eredményeként megindult egy örömteli folyamat a demokrácia közös értelmezése felé. Szép csendben mindenütt elmaradtak a »demokráciát« módosítani hivatott, kétes értékű jelzők, mint »népi«, »irányított«, »burzsoá« és »formális«. Ugyanakkor figyelemreméltó konszenzus alakult ki arról, hogy mik azok a minimális feltételek, amelyeknek teljesülnie kell ahhoz, hogy egy politika kiérdemlje a tiszteletreméltó »demokrácia« elnevezést.»⁶ Ám az is ugyanígy igaz, hogy a »jelzők nélküli demokráciáról« létrejött konszenzus mindig is vitatott, és meglehetősen rövid életű volt, az utóbbi időben pedig igencsak erodálódott.

Annak érdekében, hogy hatékonyabban szembeszállhassanak ezzel az erózióval, a liberális demokrácia támogatóinak szembe kell nézniük a felelősségvállalás kérdésével. Ebben az értelemben mégiscsak vissza kell nyúlni az 50-60 évvel ezelőtti évekhez azzal kapcsolatban, hogy mit lehet kezdeni a „népszuverenitás” és a „demokrácia” iránti illiberális vonzódásokkal. Bár ne így állnának a dolgok! De ez a helyzet, mégpedig azért, mert Európa-szerte és az Egyesült Államokban sorra olyan vezetők kerülnek hatalomra – legalábbis kvázi-demokratikus eszközök révén –, akik azt állítják, hogy a „demokrácia” illiberális formájának hívei, és ennek intézményesítésére töreksenek. Nekünk pedig szembe kell velük szállni. Ami részben azt jelenti, hogy ideológiai alapon kérdőre kell vonni azt, amit képviselnek, mintegy „pert” kell indítani ellenük, komolyan kell venni az érveiket, demonstrálni kell, és nem csupán azt hajtogatni, hogy a „demokráciára” formált igényüket meg kell tagadni.

Az alábbiakban a téma alaposabb megközelítését körvonalazom, és kifejtem, miért gondolom analitikusan és normatív értelemben is fontosnak, hogy ekként járjunk el. Az „illiberális demokrácia” elvének elvetése helyett azt javaslom, hogy a kifejezés legalább háromféle értel-

mezése között tegyünk különbséget: (1) mint a létjogosultság igazolása vagy *legitimáció*, amely segíti a megértést – de nem az elfogadást –, éppen azért, mert a politikai elemzés lényeges eleme, hogy megértsük a politikai szereplők szóhasználatát, szimbólumait és önértelmezését, illetve azt, hogy ezek az elképzelések mit váltanak ki a szélesebb közönségben, akár tetszenek nekünk ezek a kifejezések és szimbólumok, akár nem; (2) mint társadalomtudományi fogalom, amely nyilvántartásba vesz egy politikai törekvést vagy programot, de *nem* konceptualizálja e törekvés vagy program politikai következményeit; (3) mint normatív elköteleződés, amelyet bíráltniuk kell azoknak, akik komolyan veszik az egyéni autonómia és a politikai pluralizmus értékeit. Amellett érvelek, hogy csak akkor nézhetünk szembe a maga teljességében azzal a kihívással, amit az „illiberális demokrácia” jelent a támogatásunkra érdemes plurálisabb és egalitárius *liberális* demokráciára nézve, ha a terminus e különböző használatait teljes egészében megragadjuk. Túl könnyű mint csalást egyszerűen elutasítani az „illiberális demokráciát”, ráadásul ha így teszünk, sem megérteni nem tudjuk a jelenséget és azt, hogy miért vonzó, sem rendes, normatív bírálatát nem tudjuk megfogalmazni.

Nem azt állítom, hogy az „illiberális demokrácia” képviselőit téve-

dés volna „autoriternek” nevezni és fölösleges félteni tőlük a „demokráciát”. Számos olyan gyakorlati helyzet adódhat, amikor az ilyen retorika értelmet nyer. A tömegpolitika nem egyetemi szeminárium, a vádaskodás retorikája fontos szerepet játszik a demokratikus politikában. Csupán azt állítom, hogy megfelelő óvatossággal kell eljárunk. És hogy az a kijelentés, miszerint ami az „illiberális demokrácia” címkéje alatt történik, az egyszerűen szembemegy a demokráciával – túlzottan leegyszerűsíti a valóságot. Valóban alaposabban tisztáznunk kell a „demokrácia” különféle jelentéseit, mégpedig pontosan azért, hogy jobban tudjuk értékelni az intellektuális és politikai támogatásunkra érdemes liberális demokrácia erősségeit és korlátait.

Az „illiberális demokrácia” mint legitimáció

Az „illiberális demokrácia” gondolata egyáltalán nem új. A politikatudományban talán akkor került előtérbe, amikor 1997-ben a *Foreign Affairs* hasábjain megjelent Fareed Zakaria „The Rise of Illiberal Democracy” című írása.⁷ Míg a kommunizmus 1989-es bukása a demokratikus rendszerváltási „hullám” betetőzésének tetszett, Zakaria írása hangot adott az elemzők körében egyre növekvő aggodalomnak, hogy

tudniillik a régi rezsimek megdöntése és választói rendszerek útján történő leváltása nem feltétlenül jelenti azt, hogy a helyükön liberális, képviseleti demokráciák alakulnak ki és konszolidálódnak. Zakaria egy olyan felismerést népszerűsített, amelyre számos, a tranzitológia korlátaival szembenező politológus jutott: hogy ugyanis egy sor „hibrid rezsim” jött létre, amelyek nem felelnek meg sem a liberális, képviseleti demokrácia, sem az autoritarizmus hagyományos értelmezésének.⁸ Ez az irodalom azonban elsősorban azokkal az elittelkekkel és rendszerekkel foglalkozik, amelyek a választói legitimitás felé fordultak, ám azokkal az eszmékkel nem, amelyek a választói legitimitás iránti vonzalmat motiválták, e vonzalom igazolására pedig végképp nem tér ki.

A mostani „illiberális demokrácia” iránti érdeklődés viszont épp ezeket az eszméket és a legitimáló erejüket állítja középpontba. Az „illiberális demokráciára” vonatkozó legfrissebb, paradigmaticus kijelentés Orbán Viktor nevéhez fűződik, aki nevezetesen 2014 júliusi tusnádfürdői beszédében fogalmazta meg idevágó elképzeléseit. A beszéd legfontosabb elemei a következők:

Talán a meghatározó mozzanat a mai világban úgy fogalmazható meg, hogy versenyfutás zajlik annak a közösségszervezési módnak, annak az államnak

a megtalálásáért, amely a leginkább képes egy nemzetet, egy közösséget nemzetközileg versenyképesé tenni. Ezzel magyarázható, tisztelt Hölgyeim és Uraim, hogy ma a slágertéma a gondolkodásban azoknak a rendszereknek a megértése, amelyek nem nyugatiak, nem liberálisok, nem liberális demokráciák, talán még demokráciák sem, és mégis sikeressé tesznek nemzeteket. Ma a sztárok a nemzetközi elemzésekben Szingapúr, Kína, India, Oroszország, Törökország. És azt hiszem, hogy a mi politikai közösségünk évekkkel ezelőtt jól érezte meg, jól tapintott rá, talán föl is dolgozta intellektuálisan ezt a kihívást, és ha visszagondolunk arra, hogy mit csináltunk az elmúlt négy évben, és mit fogunk tenni a következő négy évben, akkor valószínűleg ez értelmezhető innen is. Vagyis megkeressük, megpróbáljuk megtalálni a Nyugat-Európában elfogadott dogmáktól és ideológiáktól elszakadva, tőlük magunkat függetleníttve azt a közösség-szervezési formát, azt az új magyar államot, amely képes arra, hogy a mi közösségünket évtizedes távlatban versenyképesé tegye a nagy világversenyfutásban... Ahhoz, hogy erre képesek legyünk, 2010-ben és különösen mostanában *bátran ki kellett mondanunk egy olyan mondatot, amely egy szintén az előbb itt megidézett mondatokhoz hasonlóan a szentségtörés kategóriájába tartozott a liberális világrendben. Ki kellett mondanunk azt, hogy demokrácia nem szükségképpen libe-*

rális. Az, hogy valami nem liberális, még lehet demokrácia. Sőt, ki kellett, ki lehetett mondani azt is, hogy valószínűleg a liberális demokrácia államszervezési elvére épülő társadalmak a következő évtizedekben nem tudják fenntartani a világ-versenyképességüket, sokkal inkább egy visszaszorulást szenvednek el, hacsak nem lesznek képesek magukat jelentősen megváltoztatni... a liberális társadalomszervezési elvekkel, módszerekkel és egyáltalán a társadalom liberális megértésével szakítanunk kell.

...az elmúlt húsz évben a fölépült magyar liberális demokrácia jó néhány dolgot nem tudott végrehajtani. Erről csináltam egy rövid listát, hogy mire nem volt képes. A liberális demokrácia nem volt képes arra, hogy nyíltan kimondja és kötelezze – akár alkotmányos erővel – a mindenkori kormányokat arra, hogy munkájukkal a nemzeti érdekeket szolgálja. Egyáltalán: vitatta a nemzeti érdek létezésének gondolatát. Nem kötelezte a mindenkori kormányokat arra, hogy ismerjék el a világban élő magyarok nemzetükhöz, magyar nemzethez való tartozását, és próbálja munkája révén erősíteni ezt az összetartozást. Nem védte meg a liberális demokrácia, a liberális magyar állam nem védte meg a közösségi vagyont.

...azt várják el a magyar polgárok a magyar vezetőktől, hogy találják meg, dolgozzák ki, kovácsolják ki azt az új magyar államszerveződést, amely a li-

berális állam és a liberális demokrácia korszaka után – persze a kereszténység, a szabadság, az emberi jogok értékeit tiszteletben tartva – ismét versenyképessé teszi a magyar közösséget, és azokat az el nem végzett munkákat, be nem tartott kötelezettségeket, amelyeket felsoroltam, elvégzi és tiszteletben tartja.

...a magyar nemzet nem egyének pusztája, hanem egy közösség, amelyet szervezni, erősíteni, sőt építeni kell. *Ilyen értelemben tehát az az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam.* Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság, és hozhatnék még néhányat, de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz.⁹

Ezzel a beszéddel kapcsolatban néhány dolog különös figyelmet érdemel. A leginkább szembetűnő az, hogy Orbán nyíltan megbélyegzi a „liberalizmust” és a „liberális demokráciát”, amely szerinte túlzott individualizmussal és valójában az új világ új igényeivel ellentétes anakronizmussal hozható összefüggésbe. Ugyanilyen szembetűnő a vonzódása a nemzeti identitáshoz, a nemzeti erőhöz és az állam nemzeti karakteréhez, továbbá az sem véletlen – figyelembe véve a beszéd helyszínét –, hogy erősen hangsúlyozta a diaszpórában élő közösségek autentikus

hozzátartozását a magyar államhoz. Végül pedig, miközben Orbán nem ítéli el nyíltan az olyan liberális értékeket, mint a „szabadság”, azt leszögezi, hogy ezek az értékek nem lehetnek „az államszerveződés központi elemei”. Ám mivel a liberalizmus politikai diskurzusának épp az a megkülönböztető jege, hogy központi szerepet kap az egyéni jogokra és a jogállamiságra fókuszáló állam, Orbán gyakorlatilag azt állítja, hogy a politikai liberalizmus ellentétes az autentikus magyar politikával, ezért Magyarország számára az „illiberális demokrácia” a megfelelő államforma. Végezetül érdemes szót ejteni arról is, hogy míg Orbán úgy beszél, mintha előre tekintene, mintha egy víziót vázolna fel, egyszersmind visszafelé is tekint, arról is szól, „hogymit csináltunk az elmúlt négy évben”. És valóban, a hatalomba való 2010-es visszatérése óta nyilvánvalóan az állami berendezkedés és az állami identitás radikális megváltoztatására törekedett (ennek része volt az is, hogy a 2011-es Alaptörvényben az ország nevét a kétharmados parlamenti többség Magyar Köztársaságról Magyarországra változtatta). Mint Erin K. Jenne és Cas Mudde megjegyezte:

A magyarországi alkotmányos forradalom a liberális demokráciával szemben sokkal inkább a lényegét érintő kihívás, mint amilyeneknek korábban

a posztkommunista Lengyelországban és Szlovákiában lehettünk tanúi. Az autoriter vezetők jellemzően azzal kezdik ki a demokratikus intézményeket, hogy nem tartják tiszteletben a jogot. Ahelyett, hogy a szabályokat változtatnák meg, hajlítgatják vagy megszegik őket, bízva abban, hogy a hűbéri viszonyok és a szűkös adminisztrációs kapacitás miatt megússzák. Magyarország vezetői ezzel szemben megváltoztatták a szabályokat. A 2010-es, kétharmados parlamenti többség birtokában, valamint a párthű tagokkal feltöltött Alkotmánybíróság támogatásával Orbán kormánya átírta az alkotmányt... Jóllehet az új alkotmány névleg demokratikus, amennyiben kétharmados parlamenti többség fogadta el, ám a lakosság népszavazás útján vagy más formában nem hagyta jóvá.¹⁰

És bár Orbán lankadatlanul dolgozik az „illiberális demokrácia” kiépítésének meghirdetett programján, nem ő az egyetlen, aki a „demokrácia” beteljesítésének nyilvánítja antiliberalis programját. 2006-ban Vlagyimir Putyin hasonló eszmefuttatással érvelt politikai programja mellett, amikor a demokrácia iránti tiszteletért firtató kérdésekre válaszolt:

Először is megkérdezném ezektől az emberektől, hogy ők miként értelmezik a demokrácia fogalmát. Ez végső soron filozófiai kérdés, amire nincs

világos válasz. Az önök országában mi a demokrácia a szó szoros értelmében? A demokrácia a nép uralma. De ugyan mit jelent a népuralom a mai világban, egy hatalmas kiterjedésű, soknemzetiségű és sok vallású állam esetében? Valaha a világ bizonyos részein, például az ókori Görögország városállamaiban vagy a Novgorodi Köztársaságban (a mai Orosz Föderáció területén létezett egykor egy ilyen állam) az emberek összegyűltek a város főterére, és ott szavaztak. Ez volt a közvetlen demokrácia a szó szoros értelmében. De mi a demokrácia a mai, sokmillió lakost számláló államokban? Az ön országában, az Egyesült Államokban az elnököt nem közvetlen, titkos szavazás útján választják meg, hanem elektori kollégiumok révén. Ezzel szemben nálunk, Oroszországban az Orosz Föderáció teljes lakossága közvetlen, titkos szavazással választja meg az elnököt. Kinek a rendszere demokratikusabb tehát, amikor a hatalom alapvető kérdéséről kell döntenet, az önöké vagy a miénk? Erre a kérdésre a bírálóink nem nagyon tudnak egyenes választ adni.¹¹

Ehhez a védekezéshez Putyin az akkori fő ideológusa, Vlagyiszlav Szurkov érveiből is merített: „A mi orosz demokráciamodelünket szuverén demokráciának hívják... Nyitott nemzet akarunk lenni más nyitott nemzetek között, és igazságos szabályok szerint kívánunk velük

együttműködni, nem pedig úgy, hogy kívülről irányítanak bennünket.”¹² Szurkov számára a „szuverén demokráciát” a *szuverenitása* különbözteti meg, vagyis a világos határok biztosítása választja el a külső befolyástól, és különösen a nyugati, liberális demokráciafelfogásoktól: „Szeretném azt mondani, hogy a programunk közhely. Röviden »szuverén demokráciának« nevezném. Nem jó dolog bármivel is megtoldani a demokráciát, mert azonnal fölvetődik a harmadik utasság kérdése. Mi mégis erre kényszerülünk, mivel a liberális politikusok szerint a szuverenitás kérdése nem aktuális. Gyakran hallom, hogy a demokrácia fontosabb a szuverenitásnál. De ezzel mi nem értünk egyet. Úgy véljük, mindkettőre szükségünk van. Megéri harcolni a független államért.”¹³ Jóllehet Putyin univerzumában Szurkov továbbra is jelentős figura, a „szuverén demokrácia” és kistestvére, az „irányított demokrácia” azzal párhuzamosan, hogy Putyin megszilárdította a hatalmát, elvesztette a nyilvánosság előtti jelentőségét. Az „illiberális demokrácia” általános eszméje azonban továbbra is utat talál magának szerte a világban, különösen a posztkommunista Európában. Vagyis ott, ahol kapóra jön nacionalista politikai programok igazolásához, melyek választások útján kívánnak elérni törvényalkotó többséget, magukhoz ragadni

fontos állami intézményeket, hogy azután ezek révén marginalizálják az ellenzékét.

Müller nemrégiben megjelent *What is Populism?* című könyvében kiválóan mutatja be ezt a politikai tendenciát, részletesen szól a kérdéses, főként jobboldali mozgalmak és pártok populista és ténylegesen népszerű és demokratikus retorikájáról, illetve rávilágít e politikai világgép ellentmondásaira és veszélyeire is.¹⁴ Am határozottan kitart azon állításai mellett, mint hogy a jobboldali populisták vonzódása az „illiberális demokráciához” megengedhetetlen, hogy az a politikai nyelv korrumpálódását testesíti meg, és hogy azok a tudósok és elemzők, akik elfogadják ennek használatát, csak a zavar fenntartását segítik elő. Nem enged abból a véleményéből, hogy itt nem a liberalizmus, hanem maga a demokrácia forog kockán, és hogy „minden olyan kísérlet, amely korlátozni igyekszik a szólás és a gyülekezés szabadságát, a plurális médiát vagy a kisebbségek védelmét, alapjaiban támadja a demokráciát”.

Mindezek csakugyan kifogásolhatók, de vajon valóban ellentétesek a demokrácia *jelentésével*? Persze kijelenthetjük, hogy csakis a „liberális demokrácia” tekinthető „autentikusnak”, és minden más elképzelés, ideológiai minta és legitimáció csa-

lás, „pszeudo-demokratikus”. Ám én úgy vélem, ez hiba lenne, verbális trükk csupán.

Először is *történelmi hiba*. Amennyiben a pluralizmus elnyomása a demokrácia alapjai (és nem csupán a liberalizmus vagy a liberális demokrácia) ellen intézett támadás, akkor mit kezdünk az olyan fogalmakkal, mint a „totalitárius demokrácia”, amit egykor Carl Schmitt elemzett és tartott nagyra, és amit Jacob Talmon is elemzett, de ő *megvetette*? A leninizmus a „forradalmi proletárdemokrácia” elméletére épült, ahogy olasz és náci változatában a fasizmus képviselői is azt állították magukról, hogy a „nép akaratát” intézményesítik. 1945 előtt a demokrácia effajta antiliberális kisajátítása hatásos ideológiákat eredményezett, és valójában az e populista ideológiák ellen folytatott harcból nőtt ki a liberális demokrácia sajátos gyakorlata. A hidegháború idején a szovjet blokk országait mindvégig áthatotta a „népi demokrácia” diskurzusa (de ez jelenik meg a „Kínai Népi Demokrácia” és a „Koreai Népi Demokratikus Köztársaság” elnevezésben is).

Ezzel Müller is pontosan tisztában van. 2011-es, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe* című könyvének éppen ez a központi állítása. De még ez a munka is magában hordoz egyfajta ambivalenciát. Ugyanis miközben Müller elismeri, hogy ezek az ideológiák „a

demokratikus értékek regiszterében játszottak”, és „általánosan a demokráciához kapcsolt értékek megvalósítását ígérték”, azt az állítását is fenntartja, hogy „ezek semmilyen szempontból nem voltak demokráciák – habár... e rezsimek számos védelmezője éppen azzal a céllal dolgozott átfogó elmélet kialakításán, hogy ezt az igényt kézzelfoghatóvá tegye.”¹⁵ Valójában azonban, mint erre maga Müller is rámutat, a második világháború utáni liberális demokráciát éppen az „autentikus” demokrácia köpönyegét magára húzó, diktatórikus rezsimek ellenében határozták meg. Abban feltétlenül egyetértek Müllerral, hogy a liberális demokrácia mint történelmi teljesítmény és normatív érték nézőpontjából – amit magam is osztok! – a sztálinista és fasiszta rezsimek diktatórikusak, zsarnokiak, brutálisak, sőt *gonoszak* voltak. És mindenképpen ellentétesek a liberális demokráciával. Ami jó ok arra, hogy miként eddig is, ezután is szembeszegüljünk velük. Ám híveikről csakis a liberális demokrácia nézőpontjából jelenthető ki, hogy sem szemantikai, sem ideológiai értelemben nem tekinthetők hitelesen demokratikusnak. A 20. század története során ezek az ideológusok a demokrácia – kétségkívül *veszélyes* – alternatív fogalmait kínálták sokak számára érthető formában, talán érthetőbben és inspirálóbban is, mint ahogy a liberális demokráciát hirdet-

ték annak képviselői akár a második világháború előtt, akár utána. Ez ugyancsak központi témája Müller könyvének, mármint az, hogy a „demokrácia” értéke és tulajdonképpen a jelentése körül kialakult vita meghatározta az évszázad politikáját.

Vagyis a totalitárius rezsimek halálos, morálisan és politikailag kifogásolható erőfeszítéseket (mutációkat?) testesítettek meg, melyek célja egyfajta antiliberális, populista demokrácia bevezetése. Elleneztek a liberális demokráciát – részben a *demokrácia* egy alternatív fogalma nevében.

Belátom, mindez szörnyen hangzik. Mégis szükség van erre a megfogalmazásra. Mint Müller maga is írja a könyvében: „Ugyan – finoman szólva is – kevesen vannak manapság, akik védelmükbe vennék a náci »germán demokráciát« vagy a második világháború utáni Kelet-Európa »népi demokráciáit«, mégsem felszínes kijelentés, hogy e szélsőségesen antiliberális rezsimek »demokratikus ígéretei« többnyire hamisak voltak (de legjobb esetben is egészen egyszerűen a gyakorlatban nem működtek). Mégis fontos föltenni a kérdést, hogy miért érezték egyáltalán szükségét ezek a rezsimek annak, hogy ezeket az ígéreteiket megfogalmazzák.”¹⁶ A kérdést föl kell tenni. A válasz pedig világos: azért, mert a „liberalizmus” jutott válságba, és mindig is volt feszültség liberalizmus

és demokrácia között, és mert a „demokrácia” egy sor jelentéssel rendelkezik, melyek körül heves viták alakultak ki. Annak érdekében, hogy hatékonyabban érveljünk a liberális demokratikus értékek mellett, szükségszerű volt, és most is szükségszerű az alternatív elképzelések ideológiai hátterének megértése.

De ugorjunk a jelenbe! Orbán, Kaczyński, Erdoğan, Trump és Putyin nem Mussolini, se nem Hitler, se nem Sztálin – legalábbis még nem. Talán ideológiai érveik is nélkülözik a két világháború közötti „totalitárius demokráciák” diskurzusának tulajdonított „rendszert” és „erőt”.

De tagadhatatlan, hogy a „népi szuverenitás” – és így a „népi demokrácia” – egy változatát kínálják, akkor is, ha történetesen választási győzelmet fordítanak át a „nép” vagy a „nemzet” nevében tartós kormányzati mandátummá. Márpedig ez még az autoriter „demokráciának” is megkérdőjelezhető változata. Ha ezt nem fogadjuk el a demokrácia – bármennyire kifogásolható – értelmezéseként, akkor nehéz megérteni a 20. század ideológiai küzdelmeit. De azt is nehéz megérteni, hogy napjainkban milyen népi, *démotikus* forrásból táplálkozik Orbán és Trump népszerűsége. *Jobb- és baloldali* populisták között egyaránt sokan akadnak, akik a demokratikus értékek „regisz-

terén játszanak”, és akik a liberális demokráciák valódi fogyatékosait kezdik ki, illetve autentikusabb népképviselőket követelnek. Annak megértése, ahogyan a szavakkal bánnak, és ahogyan a szavaik rezonálnak, elengedhetetlen a hatalmuk megértéséhez. „Őszinteségük” – bármit is jelentsen az, és bármilyen sokra tartjuk is – lényegtelen. Mint Robert Michels egy évszázaddal ezelőtti *Political Parties* című munkájában megjegyezte, „korunk egyszer s mindenkorra lerombolta az arisztokrácia merev formáit, a politikai alkotmányos élet bizonyos fontos területein legalábbis. Időnként még a konzervativizmus is demokratikus alakot öltött. A demokratikus tömegek ellen intézett támadások előtt már jóval elhagyta primitív vonását, és előszeretettel vált köpönyeget... Demokratikus időkben az etika olyan fegyver, amellyel mindenki élhet... Manapság a közéleti tényezők mindegyike a nép, általában a közösség nevében beszél és harcol. A kormány és a kormány ellen lázadók, a királyok és a pártvezérek, a trónbitorlók és az Isten nevében zsarnokoskodók, a megveszekedett idealisták és a számító önmegvalósítók mind »a nép«, és mindannyian azt hirdetik, hogy tetteikkel csupán a nép akaratát váltják valóra. Így az osztályok és a nemzetek életében a morális megfontolások kiegészítőkké, szükséges fikcióvá váltak.”¹⁷ Mint azt Michels

világosan megfogalmazza, a modern politikát nagyban meghatározza a „demokrácia” zászlajáért folytatott verseny. Ez pedig nem őszinteség, hanem *vitatott jelentés* kérdése. Ha szemantikai alapon kijelentjük, hogy Orbán és társai érvelése nem pusztán a liberális demokrácia, hanem maga a demokrácia ellen szól, akkor nem vesszük komolyan azt a nagyhatású – bármennyire is mérgező – ideológiai kotyvalékot, amelyre láthatóan állampolgárok milliói szomjaznak.

Az „illiberális demokrácia” mint társadalomtudományi magyarázó fogalom

Persze egy dolog azt mondani, hogy az „illiberális demokrácia” diskurzusa valós és politikai szempontból hatékony legitimációs módozat, amelynek populáris „logikáját” és vonzerejét mint a „demokrácia” egy veszélyes variánsát meg kell érteni. Más dolog azonban azt kijelenteni és tényként kezelni, hogy az „illiberális demokrácia” szószólói valóban „illiberális demokráciát” építenek.

A politikai teoretikusoknak és a társadalomtudósoknak nem kell névértéken elfogadniuk az „illiberális demokrácia” retorikáját. Valóban *kötelességünk* elemezni a retorikát, és nem csupán mint szavakat és szimbólumokat, hanem mint politikai kezdeményezésekhez, mozgalmak-

hoz és pártokhoz kötött *gyakorlatokat*, illetve a változás legalizálására tett erőfeszítéseket. Fontos felmérni, hogy a társadalmi élet világát részben a nyelv teremti meg, és hogy amit a *szavakkal* teszünk, az lényeges. De épp olyan lényeges az is, amit *teszünk* a szavakkal; és hogy *ahhoz* eljussunk, a szavak mögé kell néznünk.

Itt szólnék arról, hogy az „illiberális demokrácia” nyelve problémás, egyfajta „konceptuális képlékenységtől” szenved, ami meggátolja a gondos vizsgálatot. Ugyanis két kérdést sűrít egybe, melyeknek ugyan van közük egymáshoz, de különállóak.

Az első arra vonatkozik, ahogyan a politikai szereplők törekvéseit jellemezzük. Ha például Orbán kijelenti, hogy egy „illiberális demokrácia” építésén dolgozik, akkor az elemzésnek lesz olyan pillanata, amikor a kijelentést komolyan véve megpróbáljuk megérteni, hogy mit ért „illiberális demokrácián”. Ehhez pedig meg kell vizsgálni azt, ahogyan a kifejezést Orbán használja, azokat a korábbi használatokat és jelentéseket, ahonnan merít, azokat a kontextusokat, amelyekben retorikailag játszik, valamint azt, ahogyan a releváns közönség fogadja a kinyilatkoztatásait. Ugyanakkor a terminus valószínű praktikus folyamányait is ki kell bontani, melyek: az állami intézmények átalakítása, hogy azok

a „nemzeti egységet” az etnikai és politikai pluralizmus fölé helyezték; a viszonylag autonóm bírói, oktatási és média intézmények pártellenőrzés alá vonása; a hazai civilszervezetek és a nemzetközi NGO-k, IGO-k stb. kapcsolatának szabályozása és ily módon büntetése. Orbán ilyesmit *tesz*, pontosabban *próbál tenni* az „illiberális demokrácia” égisze alatt. Jelent egyáltalán valamit az az állítás, hogy „Orbán illiberális demokrácia kiépítésére törekszik”? Igen. Ugyanakkor ez nem több egy állításnál, aminek alig van tartalma, és minden okunk megvan rá, hogy tartsunk az ilyen egyszerű állításoktól, illetve hogy több magyarázó tartalomra tartsunk igényt, mint amennyi egy ilyen állításban lehet.

A második kérdés, amely gyakran fölvetődik az „illiberális demokrácia” elemzése során, nem a politikai ambíciókat, hanem a *rezsim jellegét* firtatja: vajon az „illiberális demokrácia” bajnokai által bevezetett változások rendszerváltozást eredményeztek-e, és ha igen, vajon az „illiberális demokrácia” a megfelelő terminus az új rendszer leírására? Sok újságíró és szakértő ebben az ételemben beszél az „illiberális demokrácia felemelkedéséről”, miként a *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy* című fontos, új kötet magyar szerzői is.¹⁸ Ezt a beszédmódot jól illusztrálja David Ost írásának terjedelmes címe is,

amely nemrégiben jelent meg a *The Nation* hasábjain: „Regime Change Carried Out in Poland: Since Taking Office in November, the Law and Justice Party has Abandoned the Institutions of Liberal Democracy in the Pursuit of Raw Power”.¹⁹ Persze van egy kis ellentmondás ebben a címben. Egyrészt a liberális demokrácia feladása a hatalom érdekében itt mint a Jog és Igazság Párt célja jelenik meg. Másrészt viszont úgy is, mint a párt három hónappal korábbi hatalomra kerülése óta véghez vitt teljesítmény.

Az ilyen megfogalmazások mögött mintha az az előfeltevés húzódná meg, hogy új rezsimet vezettek be, amely felhagy a liberális demokrácia 1989 óta kialakított alapvető elemeivel.

Vajon igaz ez? A rezsim ideológusai váltig állítják, hogy nem, amit olyan érvekkel bizonygatnak, mint hogy továbbra is létezik a polgári szabadság, és a kormány bírálóinak is vannak megmozdulásai – ilyen volt például a lengyel fekete hétfő aktivistáinak tüntetése 2016. október 3-án, amire az abortusztörvény tervezett szigorítása miatt került sor.²⁰ Azt valószínűleg a szakértők többsége is elismeri, hogy korai lenne megválaszolni a kérdést. Lengyelország esetében három, négy, de akár még tizennégy hónap

is viszonylag rövid idő ahhoz, hogy választási eredmények és törvényhozás révén radikálisan átalakítsák a politikai rendszert. Magyarország esetében azonban Orbán projektje már sok éve alakul, és ez idő alatt alapvető intézményi változásokra, valamint – megkérdőjelezhető eszközök révén – új alkotmány elfogadására is sor került. Vagyis itt több okunk lehet azt állítani, hogy rendszerváltozás történt. De véleményem szerint az e változásokat elemzők többsége – akik jórészt maguk is kritikusan viszonyulnak e változásokhoz – még ebben az esetben is úgy látják, hogy a kérdés továbbra is nyitott. Ugyan sokatmondó, hogy bár az EU által bevezetendő menekültkvótáról szóló népszavazási kezdeményezés elbukott Magyarországon, ugyanakkor Orbán reakciója – hogy mindenképpen érvényesnek tekinti a népszavazást, és szándékában áll még az alkotmányt is megváltoztatni, hogy hitelesítse az értelmezését – világosan jelzi, milyen irányba tart a rezsim változása.²¹ Orbánnak a Közép-európai Egyetem ellen intézett támadása pedig sorozatos utcai demonstrációkat és komoly diplomácia felhördülést váltott ki, vagyis továbbra is a jövő kérdése, hogy Orbán nyilvánvalóan antiliberalis erőfeszítései milyen sikerrel járnak.²² A változások leírása az „illiberális demokrácia” nyelvén éppen arra szolgál, hogy felhívja a fi-

gyelmet a folyamatban lévő illiberális törekvésekre és változásokra, hogy azok tetten érhetőek legyenek, és hogy helyreállíthassuk a „beteg” (liberális demokratikus) „egészségét”.

Azért említem ezeket a lehetőségeket – anélkül, hogy megpróbálnám megoldani őket –, mert a demokrácia és a demokratizálódás kutatói körében zajló viták és eszmecsérék témái. E vitákban az a kérdés, hogy miként lehet legjobban leírni és kategorizálni az „illiberális rezsimeket”, illetve hogy mikor lehet megalapozottan kijelenteni, hogy megtörtént a rendszerváltás, és a liberális-plurális demokráciából illiberális vagy autoriter rezsim lett, elválaszthatatlanul kapcsolódik ahhoz a vitához, hogy miként lehet a legjobban kategorizálni magukat a liberális demokratikus rezsimeket. A téma igen kiterjedt irodalommal rendelkezik, az általa fölvetett súlyos és talán megoldhatatlan kérdések pedig arra készítettek egy jelentős tudósokból álló nemzetközi csoportot, hogy „Varieties of Democracy” (V-Dem) cím alatt egy átfogó analitikus keretet alakítsanak ki.²³

Ezt az alapvető megközelítést először John Gerring és Michael Coppedge fogalmazta meg „Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach” című, a *Perspectives in Politics* hasábjain 2011-ben

megjelent írásában. A cikk abból indul ki, hogy nem létezik tudományos konszenzus arról, hogyan konceptualizálható, mérhető és hasonlítható össze az egyes rezsimek „demokratikus” jellege. Mint a szerzők megjegyzik, a világos egyetértés hiányának elméleti és gyakorlati következményei is vannak: „Ha valamilyen módon nem tudjuk a rezsimtípusok országokénti és időbeni elemzését elkészíteni, akkor ebben a fontos kérdésben a haladást és a visszaesést sem tudjuk tetten érni, ahogy nem tudjuk magyarázni, a következményeit feltárni, sem a jövőben befolyásolni.” Állításuk szerint az egyetértés hiánya főként abból adódik, hogy a „demokrácia” mint fogalom összetett, és alapvetően vitatott. A „demokrácia” többértékű fogalom, amely jellemzően legalább hat – választói, liberális, többségi, részvételi, döntéshozói és egyenlőségi – dimenziót foglal magában, és a magyarázó elméleteknek ki kell terjedniük a különböző dimenziókra. A szerzők szerint a saját megközelítésük „történeti, sokdimenziós, szétválasztó és átlátható”, és úgy jut következtetésekre, hogy tekintetbe veszi alkalmazhatóságának gyakorlati akadályait, illetve azokat a módokat is, ahogyan ezeken felül lehet kerekedni. Álláspontjuk nem normatív, hanem empirikus-analitikus: „Nem állunk elő a demokrácia (általános) meghatározásával.

Ezt másokra hagyjuk. Jelen munkánkkal úgy kívánjuk megragadni a demokrácia különféle lehetséges fogalmait, hogy közben nem ítéljük meg, miként kombinálódhatnak, vagy hogyan szerepelhetnének egy összefoglaló indexben. Azt állítjuk, hogy ez a hat fogalom kellően átfogóan írja le a tárgyunkat, és logikailag mindegyik különálló és – egyes gondolkodók számára legalábbis – egymástól függetlenül is értékesek.” A mi szempontunkból talán az a legfontosabb, hogy Gerring, Coppedge és munkatársaik következetesen nem határozzák meg a „demokrácia” jelentését, lehetővé téve ezáltal, hogy a *demokratizálódás* és a *redemokratizálódás* időben és térben szerteágazó folyamatai számos kutatási program révén vizsgálhatók legyenek: „egy ország berendezkedési típusának összegzése megfoghatatlan cél. Mint láttuk, a nagyszabású demokrácia-indexek komoly konceptualizációs és mérési problémákat vetnek föl. Noha az elmúlt évtizedekben számos új index látott napvilágot – melyek mindegyike egyszerű pontozással igyekezett precíz képet adni az egyes országok rezsimeinek állapotáról –, egyikkel sem sikerült e komoly próbatételt jelentő fogalom mérésére alkalmas, meghatározó és pontos módszert kialakítani. Véleményünk szerint a hagyományos megközelítés azért vallott kudarcot, mert lehetetlen feladatra vállalko-

zott. A demokrácia igen elvont és sokat vitatott természete nem teszi lehetővé egy hatékony módszer működését. Vagyis ez a probléma nem megoldható – legalábbis összefoglaló formában nem... Eredményesebb megközelítés lehet, ha a demokráciát sokféle fogalomként fogjuk fel, és mindegyik fogalmat a részeire bontjuk.”²⁴

Vagyis ebben a megközelítésben a rezsimek az elemzés mozgó célpontjai; megértésükhöz egy sor fogalom, megkülönböztetés és minősítés szükséges; nem túl bölcs dolog egyszerű, esszencialista módon azt leszögezni, hogy mi vagy mi nem a „demokrácia” – ha ez lehetséges egyáltalán. Éppen ezért azt állítom, hogy az „illiberális demokrácia” fogalmának társadalomtudományi használhatóságát csak gyakorlati szempontból ítélni lehet meg. Segít-e megérteni bizonyos dolgokat a mai antiliberalis politikai vezetőkkel és mozgalmakkal, illetve a nevében végrehajtott lehetséges és valószínű változásokkal kapcsolatban? Feltétlenül. Vannak-e korlátai, és azok a jelenségek, amelyek megragadása e terminus célja, másféleképpen is kategorizálhatók-e? Feltétlenül. Ebben az értelemben csak minősített társadalomtudományi válasz adható arra a kérdésre, hogy „létezik-e illiberális demokrácia?”: feltétlenül léteznek olyan jelenségek, amelyek ezt a címkét veszik magukra, ám hogy ez a

címke kielégítő-e vagy sem, hogy ez a legalkalmasabb-e, vagy hogy van-e adott időben annyira megfelelő, mint egy másik fogalom egy másik időben, azt csak célzott társadalomtudományi elemzés és vita során lehet eldönteni. Ahogyan azt is, hogy egy „illiberális demokratikus” kormány határozottan egy kifejelett autoriter *rezsim* irányába mozdult-e el. És semmi okunk azt gondolni, hogy e kérdésben rövid időn belül konszenzus alakul ki.

Politikai gyakorlat: a liberális demokrácia védelme

Nem hiszem tehát, hogy az „illiberális demokrácia” elképzelését el kellene vetni azzal, hogy haszontalan, félrevezető, netán mert felmentést ad az antiliberalisoknak. Fontos dolgot jelez ugyanis, amit – mint egy fajta legitimitációt, mint az „illiberális demokrácia” önjelölt szószólóinak politikai ambícióit és talán, mint a demokratikus *rezsim* egy rendkívül „megnyirbált altípusát” – meg kell érteni, és elemezni kell.

A plurális, liberális demokrácia – illetve intézményi formáinak további elmélyítése – iránt elkötelezettként akkor járunk el a leghelyesebben, ha elmagyarázandó és megvédendő az általunk értéknek tekintetteket, szembeszállunk mindazzal a rosszal, amit a „demokrácia” nevében tesz-

nek. Ennek eszköze pedig az, hogy körültekintő bírálatot adunk arról, ami a „demokrácia” ilyen értelmezéseiben hibás, és ugyanakkor meggyőző érvekkel vesszük védelmünkbe a plurális, liberális demokráciát. Ha csak azt hangoztatjuk, hogy mindegy rossz dolgok valójában nem is demokráciák, csupán esszencialista szemantikai játékot űzünk.²⁵ Ha egy ilyen játék működne, talán érdemes lenne kipróbálni. De kétlem, hogy működhet.

Egyrészt konceptuális és történeti okokból. Olyan teoretikusok ugyanis, mint a néhai Claude Lefort már rég felismerték, hogy a demokrácia magában hordozza a nyitottságot, és eredendően vitatott eszme.²⁶ Éppen ezért formál rá igényt annyi politikai szereplő, jók is, és csapnivalóak is. Nincs sem elméleti, sem politikai alternatíva: a demokráciáról folyó vitában továbbra is részt kell venni. Ez pedig azt jelenti, hogy meg kell érteni a demokratikus eszme rugalmasságát, meggyőző érvekkel kell szolgálni amellet, hogy a demokrácia minden olyan értelmezése, amely elutasítja a polgári szabadság jelentőségét, a pluralizmust és a versenyt, az valójában a demokratikus álarcot öltött diktatúrát írja le, és hogy a mai világunkban a demokrácia mint önkormányzati rendszer a nemzetállamok szintjén morálisan legitim módon miért kizárólag a liberális demokrácia révén intézménye-

sítható. Van azonban egy másik ok is, ami miatt nem működhet, ám ez nem egyszerűen a demokratikus eszme rugalmasságából adódik, hanem azoknak a gyakorlatoknak és intézményeknek a korlátaiból, amiket ez az eszme széles körben igazolt.

Az alábbiakban összefoglalom, hogy „Nyugaton” – vagyis azon a területen, amely ma magában foglalja az EU teljes területét, beleértve a korábbi „Kelet-Európát” is – melyek a liberális demokrácia gyakorlatai, pontosabban melyek azok a gyakorlatok, amelyeket a „liberális demokrácia” eszméjével szoktak jelölni és leírni. Ezek a gyakorlatok törékenyek, sérülékenyek, ráadásul az egyenlőtlenség és az igazságtalanság sem idegen tőlük. Bizonyos tekintetben tulajdonképpen *illiberálisak* lettek, vagy legalábbis afelé tartanak. Az Egyesült Államoktól Németországig, a Cseh Köztársaságig, Ausztráliáig, Portugáliáig és Romániáig:

1. Többé-kevésbé törvényesen létezik nyílt politikai ellenvélemény, ellenzék és verseny. Ugyanakkor léteznek kartellszerű politikai pártrendszerek és rabul ejtett állami intézmények. És jóllehet új pártok szervezését törvény nem tiltja, megalkulásuk súlyos – választási, bürokratikus, pénzügyi és ideológiai – akadályokba ütközik.

2. Létezik a gyülekezés szabadsága, ám a fennálló anyagi egyenlőtlenségek miatt ez egyes, privilegizált helyzetű csoportoknak hatalmat biztosít, míg mások kollektív cselekvése elé súlyos akadályokat gördít.

3. Létezik a szólás és a véleménynyilvánítás szabadsága, ugyanakkor léteznek a médiaszektorban magán- és állami oligopóliumok és monopóliumok, amelyek egyes hangokat fölerősítenek mások kárára; továbbá megoldatlan az „internet semlegeségének” vitája, ami azzal fenyeget, hogy nagy tömegek számára erősen korlátozza az új médiához való hozzáférést.

4. Létezik a polgári szabadságjog, de léteznek a szabályozás autoriter formái is, sőt a más véleményt hangoztatók felügyelete, olykor büntetése is, valamint a „nemzet biztonságának” és a „haza biztonságának” túlhangsúlyozása, ami formálisan és informálisan egyaránt korlátozza a politikai vitát.

5. Létezik – ha nem is az összes, de – a legtöbb állampolgár egyenlősége, ugyanakkor az egyes társadalmakon belül a „demokratikus világban” mindenütt hatalmas vagyoni különbségek mutatkoznak. Ez az egyenlőtlenség gyakran „neoliberalizmus” néven fut, és nemcsak nincstelenséget termel, hanem a társadalom számos szegmensében, olykor egész országokban (gondoljunk csak Görögország esetére) óriási bizonyta-

lanságot is. Mindezen egyenlőtlen- ségeket tekintve a szociáldemokrata pártok világszintű hanyatlása visz- szalépést jelent azon népesség – így a fiatalok – számára, amely gazdasági és társadalmi válságot él át.

6. Létezik az állampolgárok köz- ti egyenlőség fogalma, ám vannak olyan szabályok és rendelkezések, amelyek embermilliókat határoznak meg „(adott országban) tartózkodó külföldiként”, „illegálisan az ország- ban tartózkodó külföldiként” vagy „dokumentumokkal nem rendel- kezőként”, mégpedig azzal a céllal, hogy igazolható legyen ezeknek az embereknek az országból való ki- utasítása, a deportálásuk, továbbá az, hogy gyakran úgy kezelik őket, mintha semmiféle jogokkal nem rendelkeznének, vagy mintha *bűnő- zők* lennének már a jelenlétük vagy a pusztá létezésük okán.

7. Létezik a gender-semleges ál- lampolgári státus, ugyanakkor van- nak a törvény erejével rögzített pat- riarchális viszonyok, különösen a családjog területén, illetve a nemek közötti erőszak szabályozásában, és létezik e patriarchális gyakorlatok vitája is, illetve a vitákkal szembeni ellenállás is.

Röviden, a liberális demokráciák intézményi struktúrájában és társadal- mi alstruktúrájában *minden* létezik, ami a Brexithez, a 2014-es görög vál- sághoz, a 2013-as bolgár válsághoz,

valamint a sok esetben magukat „il- liberálisnak” nevező antiliberálisok előretöréséhez vezetett Európa-szer- te Magyarországtól és Lengyelor- szágtól Franciaországig és az Egye- sült Királysáig. Hogy ez a folyamat nem korlátozódik Európára, annak jelzésére elegendő ez a két szó: Do- nald Trump.²⁷

A liberális demokrácia tehát – két- ségkívül bonyodalmasan – megany- nyi illiberális erő számára lehetővé teszi, hogy versenybe szálljon vele. Sok ilyen verseny a „demokrácia” terepén zajlik, és nem korlátozódik egyetlen országra vagy egyetlen ré- gióra. Globális szinten jelentkeznek, nemzetközi hálózatokkal és nem- zetközi kihívásokkal.²⁸ Mint Ivan Krastev írta nemrégiben a *Journal of Democracy*-ban megjelent cikkében: „aminek napjainkban tanúi vagyunk Közép-Kelet-Európában, az nem a demokratizálódás, hanem a liberá- lis demokrácia válsága, ami a gazda- sági kudarcok, a globalizációval és a liberális kozmopolitizmus néhány alapvető meggyőződésével szemben kialakult tömeges ellenállás, vala- mint Európa és az Európai Unió világpolitikai szerepének csökkené- se miatt következett be. Közép-Ke- let-Európa válsága nem különbözik lényegesen a liberális demokrácia nyugat-európai vagy amerikai vál- ságától. A gyengébb intézmények és a jóval rövidebb életű demokratikus tapasztalatok miatt azonban a közép-

kelet-európai országok jóval sérülékenyebbek. Ám végeredményben a válság ugyanaz.”²⁹

Akik hiszünk abban, hogy a mai világban a demokráciának a liberális demokrácia az egyetlen olyan formája, amely összeegyeztethető a polgári szabadsággal, akár akarjuk, akár nem, meg kell értenünk a liberális demokrácia erősségeit, illetve gyakorlati és normatív korlátait is; kapcsolatba kell lépünk azokkal a társadalmi mozgalmakkal és politikai erőkkkel, amelyek ezeket a korlátokat a polgári szabadság és a pluralizmus elvével összeegyeztethető módon megkérdőjelezzik, be kell fogadnunk őket és elszántan vitába kell szállnunk velük; valamint a győzelem reményében szembe kell szállnunk azokkal az erőkkkel, amelyek a polgári szabadsággal, a politikai pluralizmussal és a liberalizmussal szemben ellenséges módon kérdőjelezzik meg ezeket a korlátokat. Jól lehet jelen írásomban az „illiberális demokráciának” Európában és az Egyesült Államokban tevékenykedő szélsőjobboldali populisták által képviselt diskurzusát állítottam középpontba, létezik szélsőbaloldali populizmus is, mint a „bolíviai forradalom”, melynek Hugo Chávez és az utódja, Nicolas Maduro a fő apostolai, és amely azzal az ígérettel, hogy a képviseleti kormány és a polgári szabadság helyett a demokrácia autentikusabb, népi formáját vezeti

be, szintúgy veszélyezteti a liberális demokratikus politikai intézményeket.³⁰ Az antiliberális populizmus e formái a liberális demokrácia valós fogyatékoságaiból táplálkoznak, és tényleges kihívást jelentenek, aminek része az autentikusabb „népi szuverenitás” ígérete. E kihívásokkal szemben csak úgy védhető meg a liberális demokrácia, ha megcáfoljuk ezeket az ígéreteket, egyszersmind kritikusan szemléljük és jobbá tesszük magát a liberális demokráciát. Ami komoly próbatétel a politika minden szintjén, a kormányzás helyi, állami, nemzetek fölötti és globális szintjein egyaránt.

De térjünk vissza esszénk kiinduló kérdéséhez: *létezik-e illiberális demokrácia?*

Igen. Létezik illiberális demokrácia mint törekvés és politika, és mint olyasvalami, amit a liberális demokratáknak meg kell érteniük és bírálatauk tárgyává kell tenniük.

Ugyanakkor a liberális demokrácia sem azonos magával a demokráciával, hanem a demokráciának egy részleges és sérülékeny *formája*, amelynek védelme újra meg újra vitát, fejlődést és elmélyülést igényel.

Ez a probléma azonban nem oldható meg szemantikai utasítások vagy a „konceptuális képlekenység” korlátozására tett kísérletek révén. A politika ugyanis maga a koncep-

tuális képlékenység, normatív verseny és intézményes hatalom. A lehetséges „megoldások” is *politikaiak*, és csak olyan politikai megoldásokat érdemes támogatni, amelyek meghagyják a folyamatban lévő viták, megoldatlanságok és megoldások lehetőségét.

Politikai teoretikusokként és társadalomtudósokként azzal járulhatunk hozzá a folyamatban lévő vitákhoz, ha gondosan leírjuk azokat a jelenségeket, melyek összefüggésbe hozhatók olyan fontos fogalmakkal, mint az „illiberális demokrácia”, illetve azokkal a legitimáló diskurzu-

sokkal, amelyekben fontos szerepet játszanak; azokat a politikai vitákat, amelyek e diskurzusokat szolgálják; azt, ahogyan ezek a viták hatnak a politikai hatalom megosztására és a konszolidációra, a felelősségre vagy éppen a plurális, liberális demokratikus politikai berendezkedések aláadására; valamint azt, hogy a politikai világot benépesítő egyének és csoportok szempontjából mi ezeknek a vitáknak a tétje.

A harcnak nincs vége.

FORDÍTOTTA

NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

JEGYZETEK

1. David Ost: Thoughts on the Hungarian and Polish New Right in Power. *Public Seminar* (2016. szeptember 21.), <http://www.publicseminar.org/2016/09/thoughts-on-the-hungarian-and-polish-new-right-in-power/>.
2. Dani Rodrick és Sharun Mukand: Why illiberal democracies are on the rise. *Huffington Post* (2015. május 18.), http://www.huffingtonpost.com/dani-rodrik/illiberal-democracies-on-the-rise_b.7302374.html; illetve Andrew MacDowall: Illiberal Democracy: How Hungary's Orbán is Testing Europe. *World Politics Review* (2014. december 18.).
3. Yascha Mounk: The Week That Democracy Died. *Slate* (2016. augusztus 14.), http://www.slate.com/articles/news_and_politics/cover_story/2016/08/the_week_democracy_died_how_brexit_nice_turkey_and_trump_are_all_connected.html.
4. The Problem with 'Illiberal Democracy'. *Project Syndicate* (2016. január 21.).
5. Kornai János: Vulnerable Democracies: An Interview with János Kornai. *Hungarian Spectrum* (2016. december 29.), <http://hungarianspectrum.org/2016/12/29/vulnerable-democracies-an-interview-with-janos-kornai/>.
6. Philippe C. Schmitter és Terry Lynn Karl: What Democracy Is... And Is Not. *Journal of Democracy* (1991. nyár).
7. Fareed Zakaria: The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs* (1997. november/december), 22–43. Lásd még későbbi munkáját: *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York: W. W. Norton,

2003. Témái közül sokat tárgyalt Vladimir Tismaneanu is *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in PostCommunist Europe* (Princeton 1998) című, fontos könyvében.
8. Lásd például Steven Levitsky és Lucan Way írását, The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy* (2002. április).
 9. Orbán Viktor 2014. július 26-i tusanádfürdői beszédének szövege olvasható többek között: <https://mno.hu/belfold/orban-viktor-teljes-beszede-1239645>.
 10. Erin K. Jenne és Cas Mudde: Hungary's Illiberal Turn: Can Outsiders Help? *Journal of Democracy*, vol. 23, no. 3 (2012. július).
 11. Vlagyimir Putyin orosz elnökkel készült interjú, NBC Televízió, 2006. július 12.
 12. Vlagyiszlav Szurkov, az Orosz Föderáció elnöki hivatalának helyettes vezetője, 2006. június 29., <http://www.kommersant.com/page.asp?id=686274>.
 13. Vladislav Surkov: How Russia Should Fight International Conspiracies. (2006. november 29.), <http://www.networkcom/Forum/155335/thread/1164815166/last-1164815166/Vladislav+Surkov%C2%92s+Secret+Speech+How+Russia+Should+Fight+International+Conspiracies>.
 14. Jan-Werner Müller: *What is Populism?* University of Pennsylvania Press, 2016.
 15. Jan-Werner Müller: *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*. Yale University Press, 2011, 3–5.
 16. Uo. 4.
 17. Robert Michels: *Political Parties*. Ontario: Batoche Books, 2001, 8., 15–16.
 18. Peter Krastev és Jon Van Til (szerk.): *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. CEU Press, 2015. Lásd még Janos Kornai: Hungary's U-Turn: Retreating from Democracy. *Journal of Democracy*, vol. 26, no. 3 (2015. július).
 19. David Ost: Regime Change in Poland, Carried Out from Within. *Nation* (2016. január 8.).
 20. Rick Noack: Polish Women Go On Nationwide Strike Against Abortion Ban. *Washington Post* (2016. október 3.), https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/10/03/polish-women-go-on-nationwide-strike-against-proposed-abortion-ban/?utm_term=.5df280d3ae3.
 21. Patrick Kingsley: Hungary's Referendum Not Valid After Voters Stay Away. *The Guardian* (2016. október 2., vasárnap), <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/02/hungarian-vote-on-refugees-will-not-take-place-suggest-first-poll-results>.
 22. Lásd John Connelly: Central European University Under Attack. *Nation* (2017. április 12.), <https://www.thenation.com/article/central-european-university-under/>; The Anti-EU, Anti-Soros Campaigns Continue with Renewed Vigor. *Hungarian Spectrum* (2017. április 30.), <http://hungarianspectrum.org/2017/04/30/the-anti-eu-anti-soros-campaigns-continue-with-renewed-vigor/>; és As Far as Hungarian State Television is Concerned, Soros is an Evil

- Zionist. *Hungarian Spectrum* (2017. május 26.), <http://hungarianspectrum.org/2017/05/26/as-far-as-hungarian-state-television-is-concerned-soros-is-an-evil-zionist/>.
23. Lásd *Varieties of Democracy: Global Standards, Local Knowledge* at <https://www.v-dem.net/en/>
24. John Gerring, Michael Coppedge, et al.: *Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach. Perspectives on Politics* (2011. június), 247–267. <https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/conceptualizing-andmeasuring-democracy-a-new-approach/DAF249E74DDD3ACE3FFC96F20EE4074D>.
25. Hasonlóan érvel Richard Youngs is: *Exploring Non-Western Democracy. Journal of Democracy*, vol. 26, no. 4 (2015. október), 140–154.
26. Claude Lefort: *The Political Forms of Modern Society*. MIT Press, 1986.
27. Lásd Justin Gest: *Why Trumpism Will Outlast Trump Himself. Politico* (2016. augusztus 16.); John Feffer: *Donald Trump is not the Presidential Candidate We Should Be Worried About. Nation* (2016. június 27.); és Farai Chideya: *What Can Europe’s Far Right Tell Us About Trump’s Rise? FiveThirtyEight* (2016. május 18.), <http://fivethirtyeight.com/features/what-can-europes-far-right-tell-us-about-trumps-rise/>.
28. Sławomir Sierakowski: *The Illiberal International. Public Seminar* (2016. szeptember 14.), <http://www.publicseminar.org/author/ssierakowski/>.
29. Ivan Krastev: *What’s Wrong with East-Central Europe: Liberalism’s Failure to Deliver. Journal of Democracy*, vol. 27, no. 1 (2016. január), 35–39. Krastev James Dawson és Sean Hanle „What’s Wrong with East-Central Europe: The Fading Mirage of Liberal Consensus” című, ugyanabban a számban megjelent írására reagált. Amiben a szerzők nem értenek egyet, az ugyan érdekes, de nem túl jelentős, és az egész eszmecsere egybecseng azzal, amit fentebb magam is kifejtettem azzal kapcsolatban, hogy a liberális demokrácia gyengeségei miként támadhatók a demokrácia talajáról.
30. A 6. Szociális Világfórumon 2006-ban elhangzott, sokat idézett beszédében például Chavez így lelkendezett: „a népünk uniója, mindenfajta bennszülött, munkás, paraszt, értelmiségi, szakember, nő és diák uniója, mindenfajta ökológiai irányzaté, és mindazoké, akik a valódi emberi jogokért harcolnak, akik az igazságért, az egyenlőségért és a méltóságért harcolnak. Mindannyiunknak egyesülnünk kell, össze kell fognunk egy győztes offenzívában a Birodalom ellen... a bolíviai forradalom által elért eredmények az oktatás, az egészségügy terén, a szegénység elleni harcban, a 20. századi gazdasági modell átalakításában, az új társadalmi egyenlőség megteremtésében, amely senkit nem rekeszt ki, az új politikai modell elősegítésében, amely a forradalmi demokrácia, részvételi és protagonista demokrácia, ahol az ember a fontos és alapvető szereplő a politikai küzdelemben, és nem a »népet« képviselő elit, hiszen a képviseleti demokrácia végül mindig az

elit demokráciája, éppen ezért hamis demokrácia. Mi egyetlen demokráciában hiszünk, a népi erőből és népakaratból táplálkozó részvételi és protagonista népi demokráciában.” Hugo Chávez: A 6. Szociális Világfórumhoz intézett beszéd (2006. május 5.), <https://venezuelanalysis.com/analysis/1728>.

31. Az írást többen is véleményezték, amiért a szerző e helyt szeretne köszönetet mondani a következőknek: Oana Baluta, Bozóki András, Michael Bernhard, Larry Diamond,

Nic Dobrei, Alina Drogolea, Jeffrey Goldfarb, Bogdan Iacob, Ciobaratu Iulia, Erin Jenne, Micheline Ishay, Rafael Khachaturian, Adrian Miroiu, Mihaela Miroiu, Cas Mudde, David Ost, Takis Pappis, Liliana Popescu, Bill Scheurman, és Vladimir Tismaneanu. Köszönet illeti Jeffrey Goldfarbot, Claire Pottert, Dara Levendoskyt és Zach Sundermant szerkesztői munkájukért, amellyel jelen írás első megjelenéséhez járultak hozzá a *Public Seminar* hasábjain.

„MINDEN MÚLT A MÚLTUNK”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata

Lapzártakor 106 308 fénykép

Ingyenes, de előállítása nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő *Donate* gomb segítségével vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:

16200010-10045820 (Magnet Bank)

www.fortepan.hu

Minden támogatást köszön a Fortepan!